

УДК 746.3(477)

Цитування:

Варивончик А. В., Цугорко О. П., Мазур Б. М. Історичний контекст та сучасні тенденції розвитку в ювелірному мистецтві України. *Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць*. 2021. Вип. 39. С. 32-36.

Varyvonchik A., Tsugorka O., Mazur B. (2021). Historical context and current trends in the jewelry art of Ukraine. *Mystetstvoznavchi zapysky: zb. nauk. prats'*, 39, 32-36 [in Ukrainian].

Варивончик Анастасія Віталіївна, доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри технологій і дизайну Київського національного університету культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0002-4455-1109>
varivonchik@ukr.net

Цугорко Олександр Петрович, заслужений діяч мистецтв України, кандидат мистецтвознавства, професор, професор кафедри живопису і композиції Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
<https://orcid.org/0000-0002-7742-2143>
tsugorkaalex@gmail.com

Мазур Богдан Миколайович, народний художник України, доцент, доцент кафедри скульптури Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
<https://orcid.org/0000-0002-6231-8941>

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В ЮВЕЛІРНОМУ МИСТЕЦТВІ УКРАЇНИ

Мета дослідження. Висвітлення проблеми занепаду традиційних народних мистецтв, пов'язаної з функціонуванням унікальних художніх промислів в Україні у напрямку ювелірного мистецтва. **Методологія** дослідження базується на використанні спостережень мистецтвознавчого, історичного та культурологічного аналізу. **Наукова новизна** полягає у акцентуванні уваги на розкритті історичних фактів розвитку ювелірного мистецтва на теренах України, що у подальшому сприяло масовому виробництву на організованих державою підприємствах та визначення загальної проблематики ювелірної справи. **Висновки**. Наприкінці ХХ століття більшість державних підприємств не витримали економічного переходу до ринкових відносин. Втрата системи постачання сировини, розпад міжрегіональних усталених зв'язків, обмеження майстрів в творчих можливостях, неадекватна система оподаткування, подорожчання енергоносіїв та скорочення обсягів збуту позначилось стрімким падінням діяльності художніх ювелірних промислів. Сучасні майстри ювеліри після проголошення незалежності України продовжили розвиватися, чим відзначилось створення державної пробірної служби України, а пізніше і колективного об'єднання – Асоціації ювелірів України. Зорієнтувавшись на світові модні тенденції, підвищився естетичний та художній рівень виробів української ювелірної промисловості. Утворення і зростання невеликих приватних ювелірних фірм, проведення персональних та групових виставок художників-ювелірів у Києві, Львові та інших містах позитивно віддзеркалилося на художньому вигляді виробу, що не завжди корелюється з економічною складовою.

Ключові слова: виробництво, художня промисловість, майстер, художник-ювелір, виставки, ювелірне мистецтво.

Varyvonchik Anastasiia, Doctor of Sciences (Art Studies), Associate Professor, Professor of the Department of Technology and Design, Kyiv National University of Culture and Arts; Tsugorka Oleksandr, Honored Artist of Ukraine, candidate of Arts, Professor, Professor of the Department of Painting and Composition, National Academy of Fine arts and architecture; Mazur Bogdan, People's Artist of Ukraine, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sculpture, National Academy of Fine arts and architecture

Historical context and current trends in the jewelry art of Ukraine

The purpose of the article. Illumination of the problem of the decline of traditional folk arts associated with the functioning of unique art crafts in Ukraine in the direction of jewelry art. **Methodology.** The research methodology is

©Варивончик А. В., 2021

©Цугорко О. П., 2021

©Мазур Б. М., 2021

based on the use of observations of art-historical, historical and cultural analysis. **The scientific novelty** lies in focusing on the disclosure of historical facts of the development of jewelry art in Ukraine, which further contributed to mass production on enterprises organized by the state and the definition of the overall issue of jewelry. **Conclusions.** At the end of the twentieth century, most state-owned enterprises have not sustained the economic transition to market relations. The loss of the supply system of raw materials, the decomposition of interregional well-established connections, restrictions of masters in creative opportunities, an inadequate taxation system, the rise in the price of energy carriers, and the reduction of sales volumes affected the rapid fall in the activities of art jewelry. Modern masters of jewelers after the proclaiming of sovereign Ukraine continued to develop, which noted the creation of the state's poster service of Ukraine, and later the collective association - the association of jewelers of Ukraine. Oriented on world fashion trends increased the aesthetic and artistic level of products of the Ukrainian jewelry industry. Education and growth of small private jewelry firms, carrying out personal and group exhibitions of jewelers in Kyiv, Lviv, and other cities have a positive effect on the artistic form of products, which has not always correlated with the economic component.

Key words: production, art industry, master, artist-jeweler, recession, jewelry art.

Актуальність теми дослідження. Звертаючи увагу на умови сучасної активізації культурного, економічного, політичного життя та тенденцій до змін місцевих особливостей, у побуті, культурі набувають актуальності питання сприяння та підтримки розвитку найкращих народних українських традицій у ювелірному мистецтві та відродження підприємств цієї галузі. Дослідження, пов'язані з проблемами скорочення кількості продукції, що випускається і низьким темпом розвитку виробничих потужностей в ювелірній промисловості теперішнього часу, представляють актуальність в Україні, в зв'язку з відсутністю зазначених досліджень. Загострена економічна ситуація в країні гальмує розвиток цієї галузі. Для вирішення проблем в ювелірній промисловості нами позначене коло питань першорядного розгляду. Наразі назріває необхідність створення спеціальних організацій, спілнот, що внесуть відповідні законопроекти на розгляд і затвердження та вплинуть на розвиток ювелірної промисловості і збільшення валового національного продукту.

Аналіз досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти художніх промислів України досліджували мистецтвознавці, історики, культурологи, практики-дизайнери та ін. І. Крип'якевич (Народні гравюри XVII ст. 1971), Т. Кара-Васильєва («Творці дивосвіту» 1984), С. Антонович, Р. Захарчук-Чугай та М. Станкевич («Декоративно-прикладне мистецтво» 1992), О. Підвисоцька (Ювелірне мистецтво України раннього залізного віку. 1999), З. Чегусова («Декоративне мистецтво України XX століття. У пошуках «великого стилю» 2005), М. Селівачов (Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) 2009), А. Радченко («Дерев'яний та металевий декор у міській архітектурі Гуцульщини і Покуття наприкінці XIX, у першій третині XX ст. (генеза, типологія, стилістика» 2009), та інші. Аналіз

досліджень і публікацій з ювелірного мистецтва в Україні розглянутий в роботах І. Крип'якевич [4], М. Назимок [6], Л. Пасічник [7], О. Роготченко [8] та ін.

Мета дослідження. Висвітлення проблеми занепаду традиційних народних мистецтв, пов'язаної з функціонуванням унікальних художніх промислів в Україні у напрямку ювелірного мистецтва.

Виклад матеріалу дослідження. Народне мистецтво є одним з багатющих джерел, з якого черпали століттями взірці вітчизняної і родової етнокультури для вживання їх в сучасності. Саме ювелірне мистецтво України належить до такого народного мистецтва.

Обробка металу в Україні сформувалась задовго до епохи Київської Русі (наприкінці X – середини XII ст.) і була ознаменована розвитком художнього ремісництва, серед яких вагоме місце займала обробка металу, а саме литво, штампування, зернь, емаль, скань, карбування, золочення, ковка, виколотка, ювелірна справа з виконання металевих прикрас: колти, сережки, перли, гривні (нашийні прикраси), гривні (медальйони), дзвіночки, підвіски, ланцюги, перстні, обручки, браслети, намиста. Перли були найпоширенішими прикрасами на Русі. Ними оздоблювали головні убори, намиста, одяг бояр та князів, речі церковного вжитку та інші. Центром, де виконували такі вироби, було місто Київ. «У XI ст. німецький вчений монах Теофіл у «Трактаті про різні види мистецтва» ставить ювелірів Київської Русі на друге місце після візантійських» [4, 143-150].

Як відомо, в часи мідно-кам'яного віку (енеоліту) в IV–III тис. до н. е. люди вміли виготовляти жіночі прикраси. Саме тоді були перші спроби кування міді, що надали можливість створити знаряддя праці. Попередні спроби кування міді були «холодними», а на протязі часу цей вид металу плавилі та вилучали з різних руд. Відкриття бронзи відбулось у II тис. до н. е. і позначилось як бронзова доба. Обробка художнього металу

вимагала майстерності, тому швидко стала окремою галуззю. Вона поділялась на види: ювелірна справа, лиття, кування, гравірування. Майстерність ювелірів позначилась у виконанні таких прикрас, як: браслети, каблучки, підвіски, що після виготовлення застосовували на одязі, поясах та як прикраси [4, 143-150].

Однією з яскравіших культур до сьогодення залишається скіфська (залізна доба, VII ст. до н. е. – III ст. н. е.). Скіфське мистецтво відоме різьбленням по кістці і дереву, а головне, майстерна, тонка обробка металу. Відомі золоті шедеври, що виконувалися за художнім прийомом – «пектораль з Товстої могили» та інші вироби у скіфському звіриному стилі. На зображеннях скіфських золотарів присутні образи фантазійних тварин: сфінкси з головами людини, грифони, химери, складні зооморфні реалістичні композиції [9, 275]. На той час майстри-ювеліри володіли усіма відомими нам сьогодні техніками: гравірування, карбування, інкрустація, позолота, литво.

Протягом двох століть в українських степах не зупинявся рух народів з Азії. Печеніги, угри, хазари, болгари рухались на Захід завойовуючи українські землі. Руйнувались традиції, культура, вміння, майстерність і досвід минулих поколінь [4, 143-150]. Складні історичні процеси, що відбувались на українських землях, посприяли створенню нових слов'янських звичаїв, традицій, мистецтв які розвинулись під час Київської Русі. Слов'яни, працюючи з металом, застосовували різноманітні техніки: литво, кування, карбування. Створювали браслети, скроневі прикраси для жінок, колти на стрічках, різноманітні топірці з металу, амулети, бляхи. Давніше слов'янське ювелірне мистецтво відзначалось і за стилем своїми міфологічними, символічними, зображеннями: сонце, місяць, зірки, птахи, тварини, люди, сюжети та мотиви, які у майбутньому пов'язували з християнством [4, 143-150].

З приходом монголо-татарської навали в містах Київської Русі, знищувалось населення, а ремісників полонили. У XV – XVII століттях на Русі розпочався розвиток ювелірного мистецтва та золотарства за новим стилем – «ренесанс». Відроджували декоративні елементи у містах Львів, Київ, Кам'янець-Подільський та інших. Мистецтво ювелірної справи почало відроджуватись у м. Холм на землях Галицько-Волинського князівства та інших містах де працювали кваліфіковані майстри, спроможні виконувати високохудожні складні роботи [4, 143-150]. У XVII столітті майстри-ювеліри належали до

спільних малярських цехів, де учень для отримання звання «майстер» створював показову роботу високої якості та відпрацьовував практику в іншій державі. По закінченні роботи майстер-ювелір мав право залишати на виробі авторський підпис деколи ініціали. [2, 273].

У XVIII століття на території України проводились ринкові ярмарки де майстри-ювеліри пропанували свої вироби. Ювеліри-євреї в провінціях ювелірну справу поєднали з годинникарством. Фабричні вироби наприкінці XIX ст. витіснили ювелірні прикраси, впроваджуючи механізовану роботу шаблонів і штампів і вживаючи здешевлені металеві сплави. Важким етапом в розвитку ювелірного мистецтва був початок XX ст. в Україні [2, 275].

Радянська влада внесла свої корективи в ювелірне мистецтво. Погіршилось постачання сировини, відбулись зміни з коштовними прикрасами і вироби змінились на дешеві. Використовували матеріали із застосуванням штучного каміння та скла. Художникам-майстрам пропанували створення винаходів за новими техніками та використанням інших, сучасних матеріалів. Розпочалась боротьба з копіюванням зразків і виробів пережитих епох і віків. Створювати вироби з дорогоцінних металів дозволялось лише виробництвом з державним забезпеченням. В Україні це були: «Київський ювелірний завод» (1936 р.), «Харківський ювелірний завод» (1923 р., починав як годинниковий завод, в 1930 р. вже працював як ювелірний), «Львівський ювелірний завод» (1944 р.), «Одеський ювелірний завод».

У художньому мистецтві XX століття розповсюджувався стиль «радянський класицизм». На ювелірних виробництвах були складнощі в обмеженні з фаховими проектами, ізоляція у наданні професійної інформації, відсутність можливості обміну кадрами і конкуренції, ідеологічна заборона та попит споживачів не досліджувався, тому ювелірний дизайн розвитку не мав, так само давались в знаки брак художньої і професійної освіти, що гальмувало розвиток ювелірної справи в Україні. З 1927 по 1958 рр. функціонували чотири пробірні установи з провідними центрами галузі в містах Києві, Харкові, Львові та Одесі. Асортимент ювелірних виробів 60-70-х років XX ст. практично не змінювався, єдиним винятком були виробництва республік Прибалтики, де випускали вироби з бурштину. Як зазначає мистецтвознавець О. Роготченко: «Професійні художники, народні майстри, артілі ювелірів і прості громадяни почали виготовляти прикраси. Спочатку без застосування металу, а

пізніше із включенням легкої металевої конструкції. Існувала думка, що «ювелірно-біжутерний» вибух трапився саме дякуючи бурштиновій «епідемії» [8, 33].

У 70-80-х роках ХХ століття виробів із золота у торгівлі майже не було. При заповненні заяви на шлюб у РАГСі майбутні чоловік і дружина до весілля отримували талони з цифровим кодом, з яким у магазині «для молодят» у відділі «ювелірні вироби» мали можливість купити обручки та інші речі весільного вбрання. Ювелірне мистецтво держави не змінювалось, як і багато інших підприємств Радянського Союзу місцевої та легкої промисловості. Створення нових художніх виробів та введення прогресивних моделей не підтримувалось керівництвом, тому що вимагало змін часових норм при виконанні виробу, перерахунок норм оплати праці, і тягло за собою переобладнання процесу робітників, а головне, подорожчання виробу при кінцевому результаті.

У 90-ті роки ХХ століття державою була дозволена приватизація виробництва і заводів які продовжили роботу під назвою виробничі акціонерні товариства. Дрібні, невеличкі майстерні мали змогу виконувати лише дрібні роботи з ремонту ювелірних виробів [2, 283].

З 2000 р. на ВАТ «Українські ювеліри» впроваджується модернізація виробничого процесу та згодом отримує нову назву ВАТ «Київський ювелірний завод», який стає провідним виробником ювелірної галузі України» [5]. Асортимент продукції цього підприємства від дрібних прикрас (булавки, брошки, браслети, підвіски, каблучки, хрестики, ланцюжки, кольє, ладанки, та ін.) та посуду до декору інтер'єру, сувенірних виробів, церковних речей, атрибутики релігійного значення, відзнак та нагород. Завдяки сучасним технологічним процесам та технічній оснащеності завод став прогресуючим підприємством та підняв на високий рівень виготовлення ювелірних прикрас та виробів [5]. На сьогодні ВАТ «Київський ювелірний завод» офіційно не існує. Кінцевий випуск ювелірних виробів здійснювався у 2014 році.

Схожі процеси відбувались і на Харківській ювелірній фабриці (ХЮФ). У 1970 році її було «передано в підпорядкування Всесоюзному державному промислового госпрозрахунковому об'єднанню ювелірної промисловості «Союзювеліпрот». У 1973 році підприємство перереєстровано на «Харківський ювелірний завод» [6, 219]. Осучаснені виробничі потужності позитивно вплинули на художній рівень виробів та якість продукції. Підприємство було не зацікавлено у постійно влаштованих художниках, які

працювали згідно письмової угоди на договірних умовах. Сьогодні Харківський ювелірний завод є одним з представників ювелірної галузі у виготовленні срібних виробів в Україні. Асортимент заводу складається з каблучок, обручок, кольє, шпильок для одягу, підвісок, ланцюжків ручного та машинного плетіння, браслетів, запонок, затискачів для краваток, сувенірної продукції і столового срібла. Також особливим виробом є іонізатори води. Майстри застосовують різні техніки: лиття, патинування, штампування, позолота срібла, інкрустування, холодна емаль та ін. [7].

З 1967 р. Одеську ювелірну фабрику було перейменовано на Одеський ювелірний завод [6, 223]. У 1992 р. перейменовано на Орендне підприємство Одеський ювелірний завод «Аурум». З 1994 р. на підприємстві провели модернізацію та отримано статус ЗАТ «Аурум». Виробничі потужності мають ділянку автоматичного ланцюжкового в'язання, механічної обробки, установки магнітного голчатого полірування, введено ділянку безперервного литва срібного та золотого дроту при якому застосовується метод засмокування вакуумом та ін. [6, 223]. Асортимент продукції ЗАТ «Аурум» охоплював сережки, ланцюжки, браслети, кольє, каблучки, підвіски, медальйони, брошки, вироби обрядової та ритуальної тематики та інші. Виробництво безперервно оновлювало продукцію згідно попиту, охоплюючи понад двісті виробів за рік. На початку 2009 р. ЗАТ «Аурум» припинив свою діяльність [6, 223].

У 1972 р. Львівську ювелірну фабрику перейменовали на Львівський ювелірний завод. На його базі спільно з Львівським спеціальним конструкторським технологічним бюро в 1974 році було відкрито Львівське виробничо-технічне об'єднання «Ювеліпрот» де випускали «ювелірні вироби, нових високопродуктивних зразків технологічного обладнання, засобів механізації та автоматизації» [3]. З переходом на нові економічні і ринкові умови господарства, підприємство наприкінці ХХ ст. було реорганізовано у Львівський державний ювелірний завод, яке залишається державним і працює донині [3]. Адміністрації заводу вдається підтримувати виробничу діяльність, незважаючи на проблематичну економічну ситуацію встановлювати нові лінії із виготовлення різноманітних виробів, зберігаючи львівські традиції [3].

З 1999 року в Києві під керівництвом Київської міської адміністрації, Асоціації ювелірів України «Діамант», АТ «Київський міжнародний контрактний ярмарок» [7] було

організовано міжнародну виставку «Ювелір Експо Україна». Виставка проходить щороку у травні та збирає кращих ювелірів України та зарубіжжя. Так само щороку у Харкові та Одесі відбуваються міжнародні виставки за участі представників ювелірного мистецтва «Ювелірний салон», «Ювелір-Престиж», «Еліт Експо».

В Україні зростає кількість приватних ювелірних підприємств: «Арніка» ТОВ «Арт-Віваче», «ТМ BobiJu», ТОВ «Голдланд», ювелірний дім «Ірис», СП «Укрзолотопостач», Завод «Ремточмеханіка», ТОВ «Аквамарин G», ТОВ «Арізона-Харків», ТОВ «Константа-К», СД «Сокіл», АТ «Корал», одеське підприємство «Золота лелека», компанія «Золото Львів», ювелірна лінія «Соломія», та інші [7].

Висновки. Наприкінці ХХ століття більшість державних підприємств не витримали економічного переходу до ринкових відносин. Втрата системи постачання сировини, розпад міжрегіональних усталених зв'язків, обмеження майстрів в творчих можливостях, неадекватна система оподаткування, подорожчання енергоносіїв та скорочення обсягів збуту позначилось стрімким падінням діяльності художніх ювелірних промислів. Сучасні майстри-ювеліри після проголошення незалежності України продовжили розвиватися, чим відзначилось створення державної пробірної служби України, а пізніше і колективного об'єднання – Асоціації ювелірів України. Зорієнтувавшись на світові модні тенденції підвищився естетичний та художній рівень виробів української ювелірної промисловості. Утворення і зростання невеликих приватних ювелірних фірм, проведення персональних та групових виставок художників-ювелірів у Києві, Львові та інших містах позитивно відображається на художньому вигляді виробу, що не завжди корелюється з економічною складовою.

Література

1. Варивончик А.В. Художні промисли України: генеза, історична еволюція, сучасний стан та тенденції. Дис. на здоб. наук. ступ. док. мист. за спец. 26.00.01 (теорія та історія культури). Київський національний університет культури і мистецтв. Київ, 2020. 614 с.

2. Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. / голов. ред. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Т. 4. Київ, 2011. 363 с. : іл.

3. Інтернет-магазин. Львівський державний ювелірний магазин. URL: <https://zoloto.lviv.ua/> (дата звернення: 08.10.2019).

4. Крип'якевич І. П. Народні гравюри XVII ст. / І. П. Крип'якевич, Р. Я. Луцик, Ф. П. Максименко // Українське мистецтвознавство. Київ, 1971. Вип. 5. С. 143–150.

5. КЮЗ. Київський ювелірний завод. Производител №1 в Україні. URL: <https://kuz.ua/o-kuz/brand/> (дата звернення: 20.03.2019).

6. Назимок М. Золотарство в Україні. Київ: Воля, 2003. 256 с.

7. Пасічник Л. Особливості формування та розвитку ювелірної промисловості України ХХ – ХХІ століття. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2014-6/43.pdf> (дата звернення: 21.03.2018).

8. Роготченко О. Ювелірне мистецтво України ХХ сторіччя. Особливості розвитку. Сучасне мистецтво. Київ, 2013. Вип. 9. С. 117-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/S_myst_2013_9_18 (дата звернення: 10.04.2021).

9. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія): навч. посіб. 2-е вид., допов. та випр. Київ: Ред. вісн. «АНТ», 2009. 408 с.

References

1. Varyvonchik A.V. (2020). Art Fields of Ukraine: Genesis, Historical Evolution, Modern State and Trends. Dis. To hellish science stupid dock. lawsuit on special 26.00.01 (theory and history of culture). Kyiv National University of Culture and Arts. Kiev. [in Ukrainian].

2. The history of the decorative art of Ukraine: in 5 tons (2011). Chapters. ed. Grazing; NAS of Ukraine, ІФЕ them. М. Т. Rylsky. Т. 4. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Online store. Lviv state jewelry store. Retrieved from: <https://zoloto.lviv.ua/>

4. Kryp'iakovykh I. P. (1971). Folk engraving XVII century. Kyiv, 1971. Issue /I. P. Kryp'iakovykh, R. Ya. Lutsyk, F. P. Maksymenko. Ukrainian art history. Kyiv. Issue 5. 143–150. [in Ukrainian].

5. KJF. Kyiv jewelry factory. Manufacturer №1 in Ukraine. Retrieved from: <https://kuz.ua/o-kuz/brand/> [in Ukrainian].

6. Nazymok M. (2003). Goldenhood in Ukraine. Kiev, Volia. [in Ukrainian].

7. Pasichnyk L. Features of the formation and development of the jewelry industry of Ukraine XX - XXI century. Retrieved from: <https://nz.lviv.ua/archiv/2014-6/43.pdf> [in Ukrainian].

8. Rohotchenko O. (2013). Jewelry Art of Ukraine XX Century. Features of development. *Modern Art*. Kyiv. Issue 9. 117-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/S_myst_2013_9_18 [in Ukrainian].

9. Selivachov M. R. (2009). Lexicon Ukrainian Ornamentics (Iconography, nomination, style, typology): studies. benefit. The second ed., Pererab. and rear. Kyiv: Ed. Bul. «ANT» [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 15.02.2021
Отримано після доопрацювання 15.03.2021
Прийнято до друку 22.03.2021*